

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОД КЪМ РЕФЛЕКСИЯТА В ИЗМЕНЕНИТЕ СЪСТОЯНИЯ НА СЪЗНАНИЕТО В НАУЧНОТО ТВОРЧЕСТВО НА АНДРЕЙ РОСОХИН

Д-р Ивелина Пенева

МБАЛ „Св. Пантелеймон“ – Ямбол

Резюме. В статията са представени резултатите от научноизследователската дейност на Андрей Росохин, която е посветена на изучаване динамиката на рефлексията в изменените състояния на съзнанието, възникнали в хода на психоаналитичния процес. Тези състояния на съзнанието се характеризират с трансформация на семантичното пространство на субекта и промяна на формите на категоризация с преход от социално нормирани към нови начини за рационализиране на вътрешния опит и преживявания.

В резултат на теоретични и емпирични анализи А. Росохин доказва, че посредством вътрешния диалог по време на изменените състояния на съзнанието се осъществява активна рефлексивна дейност на преосмисляне, както на по-рано нерелативно психично съдържание, така и на самите стратегии на рефлексия с вътрешния диалог. Това довежда до качествени изменения в ценностно-смысловите образувания, действа и осъществява интеграцията на личността в ново, по-цялостно състояние.

С тези научни открития Андрей Росохин поставя началото на ново научно направление – психология на рефлексията в изменените състояния на съзнанието.

Ключови думи: рефлексия; изменени състояния на съзнанието; психоанализа

Андрей Владимирович Росохин е старши научен сътрудник във Факултета по психология към Московския държавен институт „М. В. Ломоносов“. Доктор на психологическите науки, автор на редица монографии и статии, посветени на изучаване изменените състояния на съзнанието (ИСС) и динамиката на протичащите в тях рефлексивни процеси. Като практикуващ психоаналитик, той изследва феноменологията на ИСС в контекста на психоаналитичния процес. На тази база А. Росохин създава ново научно направление – психология на рефлексията в изменените състояния на съзнанието. Той установява, че именно този тип рефлексия, като

активен субективен смислопораждащ процес, осъществява интегралното развитие на личността.

Позиции на автора за същността на рефлексията

Дългата история на изучаване на рефлексията във философията и по-късно в психологията отразява значимостта и уникалността на способността на човек за разбиране и развитие на собствената личност. Заедно с това, независимо от големия брой изследвания, рефлексията продължава да бъде неотчетливо диференциран феномен в човешката психика, част от недобре изучени психични явления. Явявайки се активен субективен процес, преобразуващ вътрешната реалност на човека, рефлексията е трудно уловима, емпирично и операционално.

Чрез своите изследвания А. Росохин достига до разработване на общопсихологическо разбиране за личностната рефлексия като способност за осъществяване на рефлексивна (отражателна) дейност с нереплексивно психично съдържание, преценяваща също и собствените си рефлексивни стратегии чрез вътрешен диалог (Rossokhin 2009). Рефлексията е активен субективен процес на смислово пораждање, основан на уникалната способност на личността за осъзнаване на безсъзнателното (рефлексия на нереплексивното). Тя представлява вътрешна активност, довеждаща до качествени изменения в ценностно-смисловите образувания, формиране на нови стратегии за рефлексия и способности за вътрешен диалог, интегриране на личността в ново, по-цялостно състояние (Rossokhin 2010a; Rossokhin 2010b).

Важна методологична основа за това разбиране на автора изпълнява феноменологичната концепция на М. Мерло-Понти, в която се акцентира на рефлексията на нереплексивното, явяваща се творчески способ за изменение на структурата на съзнанието. Според създателя на феноменологията Е. Хусерл рефлексията също има свойството за промяна на съзнанието. Според него самоактуализацията може да се осъществи единствено посредством рефлексия, с отчитане на съществената връзка между рефлексивния и нереплексивния опит.

А. Росохин също разглежда рефлексията като зависеща от нереплексивното, основавайки се на недостатъчния обхват на съзнателната сфера и връзката ѝ с нереплексното психично съдържание. Неговото разбиране са отличава съществено от метакогнитивно-ориентираната концепция, приета от голяма част от западните психолози, и според която основната функция на рефлексията е адаптивна, състояща се в регулация на взаимоотношенията на личността с външния свят и себе си. Според А. Росохин наличието на адаптивни тенденции при взаимодействието на човека сам със себе си и с външния свят е недостатъчно за формирането на личността като активен субект. Важен аспект от рефлексията, обезпечаващ развитието на личността, са интегратив-

ните процеси, включващи не само съзнателно (в този смисъл регулируемо), но и несъзнателно психично съдържание. Именно в това, според възгледите на автора, се състои същността на рефлексията, което позволява тя да се разглежда като механизъм за качествени изменения в ценностно-смисловите образувания и интеграция на личността в ново, по-пълно и цялостно състояние (Rossokhin 2010b).

Психоанализата като метод за достигане на изменени състояния на съзнанието

Според А. Росохин психоанализата се явява метод за въвеждане на субекта в ИСС по време на специално организирана рефлексия. Това според него предоставя уникален емпиричен материал за общопсихологическо изследване динамиката на личностната рефлексия и нейното влияние в различни аспекти от жизнената дейност на човека.

Авторът разглежда ИСС като отклонения от състоянието на ясно (обичайно или нормално) съзнание (Rossokhin 2009), при които се извършва трансформация на семантичното пространство на субекта, промяна на формите на категоризация (за себе си и за света), съпроводена с преход от социално-нормирани културни форми на категоризация към нови начини за рационализиране на вътрешния опит и преживявания.

Въз основа на набор от критерии авторът потвърждава, че възникналите в хода на психоанализата състояния съответстват на психичното функциониране, характерно за ИСС. А. Росохин констатира, че по време на психоаналитичния процес субектът се въвежда в особено регресивно състояние, съпроводено с изменение в процесите на самосъзнание, рефлексия и възприятие за произтичащите във вътрешната реалност събития, които характеристики напълно съответстват на критериите за настъпване на ИСС:

- преход от преимуществена опора на вербално-логически понятийни структури към нагледно чувствани;
- изменения в емоционалната окраска на отразения в съзнанието вътрешен опит, съпроводен с преход към нови категоризации;
- изменения в процесите на самосъзнание, рефлексия и вътрешния диалог;
- присъствие във външния диалог елементи на вътрешния;
- изменение на възприятието за времетраенето и последователността на протичащите във вътрешната реалност събития;
- частично или пълно забравяне на вътрешния опит, получен по време на ИСС, поради трудност и невъзможност за неговото пресъздаване в социално нормирани форми на категоризация (Kucherenko, Petrenko, Rossokhin 1998).

Друг характерен признак на ИСС по време на психоанализата според А. Росохин е актуализиране на миналото в настоящия момент, което довежда до активиране на дълбинното безсъзнателно съдържание на личността

и неговото взаимодействие със съзнателното Аз. Този нов интерактивен диалог провокира възникване у субекта на специфични трансферни ИСС. Активният рефлексивен процес на тяхното преосмисляне и преработка, осъществено от субекта с помощта на аналитика, довежда до пораждање на нов личностен смисъл и качествено нови рефлексивни стратегии и способности за вътрешен диалог.

Друг признак, поради който феноменологията, получена в процеса на психоанализа, може да се съотнесе към ИСС, е произтичащият „диалог на съзнателното и безсъзнателното“ и вербалното отразяване на взаимодействието на психични структури, които имат различна степен на представеност в съзнанието. Именно благодарение на ИСС се появява възможността за реализация на най-важната функция на вътрешния диалог – рефлексия на по-рано нерелексивно психично съдържание (Rossokhin 2009).

Подобно регресивно състояние в една или друга форма на рефлексивна активност в състоянията, възникващи у субекта в хода на психоанализата, носят своето отражение във вербалния материал на психоаналитичните сесии. Съответно посредством изучаване на този вербален емпиричен материал А. Росохин изследва както самите ИСС, така и динамиката на рефлексивната активност на личността в тези състояния.

Вътрешният полилог и интересъзнанието

Едно от ключовите направления в работата на А. Росохин е теоретичният и емпиричен анализ на взаимовръзката на рефлексията в ИСС и вътрешния диалог. В хода на своето проучване авторът установява, че основната функция на вътрешния диалог в ИСС се явява реализацията на релексивните процеси на преосмисляне както на нерелексивното психично съдържание, така и на самите стратегии на рефлексия в вътрешния диалог в ИСС.

Анализирайки вътрешната реалност на търсещия себе си субект, А. Росохин констатира, че най-значимото личностно изменение и се явява вътрешният диалог, който има полилогична, а не собствено диалогична форма. Например полилогът между новите и предшестващите форми на вътрешен диалог, емпирично наблюдавани в текста на психоаналитичните протоколи във вид на включващата се в диалога трета позиция и възникване на *триалог* (Rossokhin, Izmagurova 2008). Въз основа на резултатите от изследването на взаимовръзката на рефлексията в ИСС и вътрешния диалог авторът достига до ново разбиране за вътрешния диалог, а именно като способ за организация на полилогичното интрапсихично пространство на личността.

Приемането на ИСС като диалогичен, вечно изменящ се динамичен живот на съзнателното и безсъзнателното довежда А. Росохин до необходимостта от въвеждане на ново понятие – *интерсъзнание* (Rossokhin, Izmagurova 2004;

Rossokhin 2006). Интерсъзнанието според автора представлява пространство между съзнанието и безсъзнателното. Интерсъзнанието винаги има триалогична природа, т.е. е тясно свързано не само с диалога на съзнанието и безсъзнателното, но и с интрасубективния диалог. Диалог може да съществува само в присъствието на някой друг, който друг може да представлява и вътрешен обект, но само ако той е тясно свързан с външния субект.

В хода на изследванията си А. Росохин доказва, че метарефлексивните процеси в ИСС се формират у субекта посредством триалог, встъпващ в качеството на преходна форма на съзнанието, съдържаща елементи както от външната, така и от вътрешната реч. Речта на субекта в момента на триалога¹⁾ е едновременно насочена и към своя вътрешен събеседник, и към външния участник в диалога. Съответно аналитичната ориентировка на рефлексивното Аз на субекта, осъществяващо в същото време и рефлексия на рефлексията, възниква по пътя на идентификация с рефлексивните функции на психоаналитика (Rossokhin 2010a).

Този трети „вътрешен събеседник“ става участник във вътрешния диалог на субекта, анализирайки и рефлектирайки вътрешния опит. В същото време, „третият събеседник“ участва и във външния диалог, изпълнявайки функцията на опора с външната обективна реалност и обръщайки внимание на новите възможности за размишление над възникващите проблеми.

В психоаналитичния процес в ролята на „третия събеседник“ встъпва аналитичното рефлексивно Аз на субекта. То формира свои функции и избира своята позиция с аналитика. В този случай „третият събеседник“ – свързващото звено между външния и вътрешния диалог, способства за определяне позицията на индивидуалното Аз и превръща вътрешния диалог в полилог.

Посредством емпирични изследвания на връзката на рефлексията с вътрешния диалог в ИСС А. Росохин доказва, че вътрешният полилог често включва изказвания, отразяващи наличие на рефлексия от второ ниво, т.е. рефлексия за рефлексията, което създава условия за преосмисляне на миналото и формиране на принципно нови личностни стратегии. Установяването на тази роля на „третия събеседник“ в ИСС позволява на автора да открие неговите функции, а именно наблюдение, рефлексия, анализ и преосмисляне. Според А. Росохин този вътрешен обект („третия събеседник“) формира определено отношение на субекта към неговото собствено съдържание на съзнанието, способствайки за поява на рефлексия и вътрешен диалог (Rossokhin, Izmagurova 2004).

Методология на изследванията на А. Росохин

Основният теоретичен проблем в изследванията на автора е кой от двата процеса – рефлексивна дейност с нереплексивно съдържание или самоп-

произволната спонтанна интеграция в по-цялостен Аз по време на ИСС, се явява причина и кой – следствие. Рефлексията ли, като смислопораждащ процес, предизвиква интеграцията, или произтичащата в ИСС спонтанна интеграция довежда до преосмисляне на вътрешния мир и отношенията със света.

Чрез своите изследвания авторът доказва, че именно рефлексията в ИСС на по-рано нерелексивно психично съдържание способства трансформацията и интеграцията му със съзнанието и поражда психични новообразувания и нови взаимодействия както с вътрешната, така и с външната реалност.

Работата на А. Росохин е базирана на 35 емпирични изследвания, предимно основани на материали от протоколите от психоаналитични сеанси, с общ обем на емпиричния материал над 1300 страници текст. Динамиката на рефлексията в ИСС е изследвана с помощта на психосемантичен анализ, микросемантичен анализ, психолингвистичен метод, лингвостатистически методи, дискурс-анализ, метод на централната конфликтна тема на взаимоотношенията (CCRT), както и специално разработени авторски методики – за изява актуализацията на вътрешния диалог в текста, за анализиране контекста на вътрешния диалог, модификация на метода на менталните карти, метод за изследване интрапсихичните изменения на личността, метод за изследване динамиката на вътрешличностните конфликти, метод за изследване трансферентните ИСС, метод за разшифроване движенията на нерелексивируемите асоциации, метод за изследване на имплицитното съдържание на речта на субекта, метод за интроспективна рефлексия в ИСС.

Основната цел на изследователската дейност на А. Росохин е проучване динамиката на рефлексията в ИСС. За постигането ѝ авторът изследва контекста на вътрешния диалог в хода на ИСС, степента на осъзнатост на релексивното ниво на субекта, динамика на релексивната активност на личността в ИСС и на интрапсихичните изменения на личността в хода на психоаналитичния процес, имплицитните комуникативни намерения, имплицитното съдържание на психоаналитичния диалог и динамиката на трансферентните ИСС (Rossokhin 2009).

Основни изводи от теоретичните и емпирични изследвания на А. Росохин

При изследване динамиката на рефлексията в ИСС по време на психоаналитичния процес А. Росохин достига до следните изводи.

Личностната рефлексия, като активен субективен процес на преосмисляне и преобразуване на проявяващото се в ИСС нерелексивно психично съдържание, служи като механизъм за неговата трансформация и интеграция със съзнанието и следователно води до порождаване на психични новообразувания,

спомагащи за достигането до по-цялостен Аз-образ и нови способности и форми на рефлексия, мислене, емоционално възприятие и взаимодействие както с психичния, така и с външния живот.

Преобразуването на смисловите сфери на личността в хода на рефлексията в ИСС се осъществява чрез поява на нов контекст за предишни теми, а също в резултат на трансформация на предишни смислови позиции в нови значения. Проявата на контекста се извършва в текста на вербализирания вътрешен диалог, насочен към преобразуване на личностно и емоционално значимото съдържание на съзнанието и самосъзнанието на субекта.

Рефлексията в ИСС, като активен субективен процес, преобразуващ съдържанието на съзнанието и самосъзнанието, се актуализира в хода на вербализирания вътрешен диалог. Рефлексивните процеси на вътрешните диалогични изказвания качествено и количествено се отличават от вътрешната монологична рефлексия. Те създават условия за пораждање на нови смислови образувания.

В хода на вербализирания вътрешен диалог в ИСС се задействат метарефлексивните процеси на наблюдение, осмисляне и изменение, които преобразуват съдържанието на съзнанието и самосъзнанието. Тези процеси не се прекратяват в пълна степен както при повествователното ниво на рефлексия, което създава възможност за трансформация на самите рефлексивни процеси в хода на вътрешния диалог в ИСС. Новите способности за рефлексия по-късно се фиксират в повествователно ниво.

Рефлексията на субекта в ИСС се поражда и организира от изказванията на неговия събеседник, което се изразява в насочеността на вниманието на определено съдържание на съзнанието на субекта, в задълбочаване процеса на психоанализа и формиране на обобщения. Функцията на рефлексията на психоаналитика се изпълнява с помощта на определени умствени действия, които са заложи в психоаналитичния метод и постепенно се интериоризират от субекта.

В процеса на рефлексия в ИСС произтича реорганизация на вътрешните отношения на личността. Активацията на рефлексивните процеси в ИСС довежда до разширяване на способността за вътрелично взаимодействие, което, от своя страна, способства за нарастването на разбирането от субекта на несъзнаваните вътрелични конфликти, тяхното рефлексивно преосмисляне и преработка.

Усилването на рефлексията довежда до по-активно формиране на рефлексивното Аз, по-хармонични и разнообразни емоционални проявления, увеличаване способностите на субекта за разпознаване и вербално описание на собствените емоции, изменение на вътрешния свят, който става по-запълнен, жизнен и структуриран, количествени и качествени изменения на интрапсихичните образи.

Динамиката на рефлексията в ИСС протича със забележимо увеличение на количеството анализирана от субекта информация. Той придобива способността да поставя пред себе си въпроси, да търси за тях отговори и да приема съответните решения (Rossokhin, 2009).

Заклучение

Чрез своята научноизследователска дейност А. Росохин доказва, че рефлексията в ИСС, като активен субективен смислопораждащ процес, задейства и осъществява интегративните процеси в личността, с което откритие се поставя началото на ново научно направление – психология на рефлексията в изменените състояния на съзнанието. В резултат на своите изследвания авторът достига до ново, общопсихологическо разбиране за рефлексията в ИСС като активна рефлексивна дейност с нереплексивно психично съдържание, което довежда до качествени изменения в ценностно-смиловите образувания, формиране на нови рефлексивни стратегии и способности за вътрешен диалог и интеграция на личността в ново, по-цялостно състояние.

Акцентирайки върху способността на рефлексията да изменя структурата на съзнанието, въвеждайки човек в състояние на креативност, А. Росохин откроява сходствата между психичното функциониране на психоаналитичната, художествената, актьорската и други присъстващи в различни творчески процеси рефлексии. Разглеждайки творческия процес като рефлексия на нереплексивното психично съдържание, разгръщаща и осъществяваща се в изменено състояние на съзнанието, авторът надскача границите на основно проучвания от него психоаналитичен процес и предоставя поле за нови научни изследвания в областта на рефлексията в изменените състояния на съзнанието.

NOTES

1. Разбирането на А. Росохин за триалога се отличава от предложеното от А. Б Орлов като „... реален феномен в практиката на психологичното консултиране, което само на пръв поглед се явява диалогично, но винаги включва в себе си не само две позиции, два гласа – на терапевта/консултанта и на пациента/клиента, но също така позицията (гласа) на наблюдателя – третия участник в общуването“ (Orlov, 2002).

ЛИТЕРАТУРА

- КУЧЕРЕНКО, В., ПЕТРЕНКО, В., РОССОХИН А., 1998. Измененные состояния сознания: психологический анализ. *Вопросы психологии*, 3(1), 70 – 78.
- ОРЛОВ, А., 2002. Психологическое консультирование и психотерапия: триалогический подход. *Вопросы психологии*, 3(1), 3 – 19.

- РОССОХИН, А., ИЗМАГУРОВА, В., 2004. *Личность в измененных состояниях сознания*. Москва, Смысл.
- РОССОХИН, А., 2006. „Двузначность“ ИСС, или диалектика интерсознания. *Ученые записки кафедры общей психологии Московского государственного университета „М. В. Ломоносов“*, 2(1), 144 – 159.
- РОССОХИН, А., ИЗМАГУРОВА, В., 2008. Внутренний диалог и его связь с рефлексией. *Вопросы психологии*, 4(1), 3 – 14.
- РОССОХИН, А., 2009. *Психология рефлексии измененных состояний сознания*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук. Москва, МГУ.
- РОССОХИН, А., 2010а. Психология рефлексии измененных состояний сознания (на материале психоанализа). *Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 7(2), 83 – 102.
- РОССОХИН, А., 2010б. *Рефлексия и внутренний диалог в измененных состояниях сознания: Интерсознание в психоанализе*. Москва, Когито-Центр.

REFERENCES

- KUCHERENKO, V., PETRENKO, V., ROSSOKHIN A., 1998. *Izmenennaye sostoyaniya soznaniya: psihologicheskiy analiz. Voprosay psihologii*, 3(1), 70– 78 [in Russian].
- ORLOV, A., 2002. *Psihologicheskoe konsulytirovanie i psihoterapiya: trialogicheskiy podhod. Voprosay psihologii*, 3(1), 3 – 19 [in Russian].
- ROSSOKHIN, A., IZMAGUROVA, V., 2004. *Lichnosty v izmenennayh sostoyaniyah soznaniya*. Moskva, Smaysl [in Russian].
- ROSSOKHIN, A., 2006. „Dvu-smayslennosty“ ISS, ili dialektika intersoznaniya. *Uchenaye zapiski kafedray obshtey psihologii Moskovskogo gosudarstvennogo universita „M. V. Lomonosov“*, 2(1), 144 – 159 [in Russian].
- ROSSOKHIN, A., IZMAGUROVA, V., 2008. *Vnutrenniy dialog i ego svyazy s refleksiey. Voprosay psihologii*, 4(1), 3 – 14 [in Russian].
- ROSSOKHIN, A., 2009. *Psihologiya refleksii izmenennayh sostoyaniy soznaniya*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora psihologicheskikh nauk. Moskva, MGU [in Russian].
- ROSSOKHIN, A., 2010а. *Psihologiya refleksii izmenennayh sosoyaniy soznaniya (na materiale psihoanaliza). Psihologiya. Zhurnal Vaysshey shkoly ekonomiki*, 7(2), 83 – 102 [in Russian].
- ROSSOKHIN, A., 2010б. *Refleksiya i vnutrenniy dialog v izmenennayh sostoyaniyah soznaniya: Intersoznanie v psihoanalize*. Moskva, Kogito-Tsentr [in Russian].

PSYCHOLOGICAL-PHILOSOPHICAL APPROACH TO THE REFLECTION IN ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS IN THE RESEARCH ACTIVITY OF ANDREY ROSSOKHIN

Abstract. The article summarized the results of the research activity of Andrey Rossokhin, which is devoted to studying the dynamics of reflection in the altered states of consciousness in the course of psychoanalytic process. These states of consciousness are characterized by transformation of the semantic space of the subject and changing forms of categorization with a transition from socially normed to new ways of rationalizing internal experience and experiences take place.

By theoretical and empirical analyses, A. Rossokhin concluded that through means of the internal dialogue during the altered states of consciousness, it carries out an active reflexive rethinking activity both previously non-reflective mental content and the very strategies of reflection with the internal dialogue. This leads to qualitative alteration in value-meaning formations, activates, and brings about the personality integration into a new, more complete state.

With these scientific discoveries, Andrey Rossokhin elaborated a new scientific field - the psychology of reflection in altered states of consciousness.

Keywords: reflection; altered states of consciousness; psychoanalysis

✉ **Dr. Ivelina Peneva**

Researcher iD: F-6754-2014

ORCID iD: 0000-0002-5362-4322

MBAL „St. Panteleimon“

Yambol, Bulgaria

E-mail: ivelina_peneva@abv.bg